

Llorente i Verdaguer, dues figures als antípodes de Fuster i tanmateix admirades

Rafael ROCA
Universitat de València
Institut d'Estudis Catalans

TRES INTELLECTUALS DECISIUS

En les huit dècades i mitja que discorren entre els anys 1836 i 1922 varen nèixer tres dels intel·lectuals més productius i influents de la cultura catalana contemporània. Es tracta, per ordre d'edat, de Teodor Llorente Olivares (1836-1911), Jacint Verdaguer Santaló (1845-1902) i Joan Fuster Ortells (1922-1992).

Ens situem, doncs, davant d'una tríada certament decisiva per a la conformació de la nostra història cultural i literària més recent; de tres escriptors que varen gaudir —i continuen fent-ho— d'un gran ressò popular i d'un més que notori ascendent cultural i ideològic. I és així que, en les línies següents, repassarem quina fou, a grans trets, la valoració que el més jove dels tres, Joan Fuster —que s'autoqualificava com un «ateu, o modestament agnòstic» i «un liberal addicte al *Manifest comunista*» (Viciano, 2012, p. 146 i 171)—, feu de l'obra i de l'actuació de dos dels autors més emblemàtics del nostre segle XIX: Jacint Verdaguer i Teodor Llorente, que acreditaven una evident estètica romàntica i un eloqüent pensament catòlic i conservador.

Així, Fuster —un home amb una formació humanística «perfectament compatible amb una admirable i fonamentada llibertat de judici i de valoració», en paraules de Josep Pla (2021, p. 92)— va contemplar el moviment de la Renaixença com una «època heroica»: com «la tràgica peripècia d'una, si val a dir-ho així, voluntat de llengua, dolorosament traïda per l'hàbit del bilingüisme i per la secular depauperació cultural» (Fuster, 1956, p. 31). En aquest sentit, opinava que «tant com “reconstruir” una literatura», durant el Vuit-cents «es feia imprescindible de “reconstruir”, ahora, la llengua en què havia d'expressar-se»: el català; que, d'una banda, «sofria una marginació més o menys rigorosa a nivell institucional», i, d'una altra, «arrossegava una rutina de gairebé tres segles de mera supervivència anèmica en el terreny de la cultura» (Fuster, 1988, p. 11).

D'aquesta manera, Fuster concloïa que el principal objectiu de la Renaixença havia sigut «la lluita per l'idioma», convertit així «en ingredient, i no secundari, del treball dels escriptors» (Fuster, 1988, p. 11). És el que, recentment, Vicent Simbor (2022, p. 61) ha qualificat com «un acte “patriòtic”», en ponderar la importància que tingué que els escriptors vuitcentistes hagueren optat per «una llengua minoritzada, marginada de l'Administració i de l'ensenyament, reduïda pràcticament a l'àmbit familiar, en lloc de la llengua oficial castellana o espanyola, d'enorme presència mundial».

En aquell context hostil, la «lluita per l'idioma» no podia ser sinó problemàtica, ja que partia d'una anomalia històrica: «Per una sèrie complexa de raons», afirmava Fuster (1988, p. 12), «el català no havia cedit enfront de la doble pressió oficial del castellà i del francès, idiomes d'Estat que haurien d'haver-lo absorbit, i en aquest context, la seva mateixa subsistència li donava una vidriosa entitat conflictiva». Contra el que semblava més lògic, la nostra llengua havia aconseguit perviure i arribar a mitjan segle XIX amb una certa vitalitat social, si més no. Una circumstància que els escriptors havien aprofitat per a (re)impulsar una literatura pròpia.

De quina manera? Doncs, en un primer moment, «a través de la massa mediocre dels poetes de Jocs Florals», i, posteriorment, «amb l'aval d'alguns noms insignes», entre els quals Fuster (1988, p. 11) esmentava els de Jacint Verdaguer, Àngel Guimerà i Narcís Oller. Fixem-nos ara en Verdaguer, l'aparició del qual ha sigut qualificada per Simbor (2022, p. 63) com «un regal de la fortuna» i «una xamba històrica», ja que fou «el demiürg genial dipositari de la personalitat col·lectiva ancestral que esperaven els renaixencistes».

JACINT VERDAGUER, UN TERRATRÈMOL RETÒRIC

La importància i la significació que Fuster atorgava a Verdaguer en el conjunt de la nostra literatura queden acreditades pel fet que li dedicà un dels nou capítols en què s'estructura el segon volum de *La poesia catalana*, que veié la llum en 1956 a l'editorial Moll; i la coberta del qual, per cert, fou il·lustrada amb un dibuix del rostre de mossén Cinto.

L'assagista —que ben sagaçment qualificà Verdaguer com «un terratrèmol retòric que esmicola el plàcid convencionalisme floralesc» (Fuster, 1956, p. 47)— assegurava que, amb ell, arribà «la redempció absoluta» de la literatura catalana, ja que una de les principals virtuts de l'autor de *Canigó* fou situar-se enmig d'un considerable conglomerat de poetes —que, d'una banda, propugnaven «l'ús d'un pretès “català que ara es parla”», i, d'una altra, «sentien la temptació de l'arcaisme»— i trobar «un tercer camí riquíssim. Home de la ruralia, sap poar en el seu dialecte viu el cabal prodigiós d'un lèxic i d'una sintaxi que es relliguen amb la tradició i

no perdien contacte amb la terra» (Fuster, 1956, p. 33). Que és la mateixa idea que, en referència als Jocs Florals de Barcelona de 1865, Teodor Llorente assegurà que li havia transmés Marià Aguiló en escoltar per primera vegada un jove i jove Verdaguer. Deia Aguiló:

¡Qué fortuna [...] encontrar un poeta, y un gran poeta, catalán por los cuatro costados, un catalán que es completamente ajeno a toda influencia castellana. De todos nosotros, los que hemos aprendido el cultivo de las letras catalanas después de recibir la instrucción castellana, desconfío yo, porque temo que sea ficticia nuestra inspiración; pero, ¿cómo desconfiar de un poeta que ha comenzado a componer versos en catalán cuando no conocía ni hablaba otra lengua? (Roca, 2007, p. 283).

En referència a l'obra del pagés vigatà, Fuster (1956, p. 35) asseverava que, bàsicament, devia la seua «fama literària» «a dos grans poemes èpics»: *L'Atlàntida* i *Canigó*. I que, de fet, els seus «poemes patriòtics» no eren sinó «una prolongació de la línia èpica, de l'èpica fracassada», presidida pel somni i l'enyorança, que «implicava, al capdavant, una valoració, fins i tot una sobrevaloració, de la pròpia personalitat col·lectiva» (Fuster, 1956, p. 38-39). Per a, finalment, anotar que «la insistència del to planyívol, de la recança enyorant, marca el tret característic de la poesia patriòtica de mossèn Cinto» (Fuster, 1956, p. 40).

Així mateix, i pel que fa a la poesia religiosa de Verdaguer, Fuster (1956, p. 43) assegurava que, bona part de la seua producció «mereix el qualificatiu de "mística"». «La pura deu lírica de mossèn Cinto troba expansió en una tessitura menys excepcional, menys miraculosa i gratuïta, que la contemplació mística: és el que en diríem —en terminologia, necessària, de catecisme— l'"estat de gràcia"». I que era d'ací d'on eixia «el franciscà, l'afectivitat del franciscà, que tendeix a encarnar-se en imatges concretes, en humilitat cordial, més filials que no pas eròtiques» (Fuster, 1956, p. 44).

Era «per aquesta disposició emotiva», doncs, que la poesia religiosa de Verdaguer «busca recer en les formes de la poesia popular: en les formes i també en el sentit» (Fuster, 1956, p. 45). I, com a exemple, reproduïa una quarteta procedent del poema «Tot sia per Déu» —de *Flors del calvari* (1896)— que resa: «Tot sia per vós, / Jesuset dolcíssim. / Tot sia per vós, / Jesús amorós» (Fuster, 1956, p. 45). Uns versets que, quatre anys després, li servirien per a bastir un dels seus aforismes més «famós», tal com ha sigut qualificat per Carme Gregori (2011, p. 36-37). És el que afirma:

Un càlcul estadístic, bastant perfecte, fet sobre la massa total de la literatura catalana produïda d'ençà de la Renaixença, em dona per resultat que, quant a la temàtica:

a) el 60 per 100 és una glossa més o menys acadèmica d'aquells versos de Verdaguer que diuen:

*Tot sia per vós,
Jesuset dolcíssim;
tot sia per vós,
Jesús amorós;*

b) un 30 per 100 tracta de l'Empordà;

i

c) el 10 per 100 restant s'ocupa dels temes habituals en qualsevol literatura civilitzada. (Fuster, 1992, p. 77)

Una dècada després, Josep Pla, que se'n va sentir al·ludit, contribuï a engrandir el ressò d'aquell aforisme, ja que no sols el reproduí en l'«Homenot» dedicat a Fuster, sinó que, sarcàstic, hi afegí: «Aquesta nota, que és fascinadora per la quantitat de bon sentit que conté, podria potser arribar a l'exactitud posant-la d'acord amb les últimes notícies. El 60 per 100 de l'apartat a) s'ha de posar a 65; el 30 del b) s'ha de posar a 20; el 10 del c) s'ha de posar a 15» (Pla, 2021, p. 89).

Siga com vulga, convé destacar que, més enllà de les lloances i l'admiració que li professà, en ocasions el de Sueca se separava amb mordacitat de l'obra de Verdaguer. Perquè, de fet, l'aforisme esmentat s'ha de posar en relació —tal com també va fer Pla (2021, p. 88)— amb un altre d'anterior on, si bé no s'hi esmenta directament el nom del de Folgueroles, sí que se'n fa referència de manera indirecta i, novament, corrosiva: «Per regla general, la literatura catalana moderna és una literatura feta per marits satisfets, sedentaris i no enganyats —i per capellans. D'aquí que resulti definitivament fada i, sobretot, reiterativa» (Fuster, 1992, p. 66).

En conseqüència, i malgrat destacar repetidament el lloc d'honor i cortesia —per fer ús de la nomenclatura jocfloralista— que, en el conjunt de la literatura catalana, concedia a Verdaguer, Fuster també es mostrava interessat a marcar-ne distàncies, deixant clar així que se'n situava als antípodes estètics i ideològics. I per això no dubtà a assenyalar que, a vegades, l'autor de *L'Atlàntida* «és francament carrincló, i els imitadors que van sorgir darrere seu acabaren de desacreditar uns procediments retòrics que ja eren simples receptes en el propi Verdaguer» (Fuster, 1956, p. 46). És clar que, d'això, dels imitadors que li anaren al darrere, no podem fer-ne responsable mossén Cinto.

TEODOR LLORENTE, UNA AMABLE FORÇA POÈTICA

Encara més que a Verdaguer, Fuster dedicà una gran atenció a l'obra de Teodor Llorente. La condició de valencià de l'escriptor vuitcentista, i l'aura d'iniciador i patriarca de la recuperació de les lletres amb què el varen ungir els valencianistes de principis del segle xx, degueren pesar en aquest tractament.

Així, el primer que crida poderosament l'atenció és comprovar com a l'inici de la dècada dels anys cinquanta —un moment en què, tal com assenyala Pau Viciano (2012, p. 194-195), es presentava «com un liberal, crític amb l'“ambient totalitari” del franquisme i simpatitzant de l'europeisme democràtic»—, Fuster escrigué un poema titulat «Homenatge a Teodor Llorente» que fou inclòs al poemari *Terra en la boca* (1953). En aquella època, l'autor de «La barraca» gaudia d'una bona reputació entre els intel·lectuals valencians (Simbor, 2012). I és en aquest context que cal posar en relació «Homenatge a Teodor Llorente» amb d'altres composicions de lloança anteriors —com les de Xavier Casp (1935 i 1936) i Josep M. López Picó (1944)— i posteriors —com les de Martí Domínguez (1955) i Vicent Andrés Estellés (1959)—, pertanyents a poetes que també varen admirar i imitar la lírica llorentina (Roca, 2012).

D'una altra banda, no hem d'oblidar que aquella era l'època de l'anomenat «retorn a Llorente» —«Un retorn a les formes acadèmiques i als temes sentimentals oblidant un poc els cerebralismes que tan afortunadament havien remogut les aigües pútrides de les composicions de certamen però que no havien estat massa acceptades pel poble» (López-Pampló, 2012, p. 172)— que, a la dècada dels anys quaranta, varen promoure Carles Salvador i Enric Navarro Borràs com una estratègia literària salvífica, podríem dir, davant la nefanda conjuntura política i cultural que imposava el franquisme.

Amb aquest precedent líric, doncs, algunes de les consideracions més notables que Fuster llançà al voltant de l'obra i l'actuació llorentines figuren a la introducció de l'*Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*, que veié la llum a l'editorial Selecta en 1956 (i la coberta de la qual, per cert, fou il·lustrada amb un nou rostre, en aquest cas de Llorente). Aquella introducció conté asseveracions tan suggeridores com ara que la societat Lo Rat Penat i els Jocs Florals de València «van tenir un reforç excepcional en la personalitat de Teodor Llorente Olivares», que «fou, en última instància, un dels poetes més típicament floralescos de la llengua catalana» (Fuster, 1980, p. 34).

D'aquesta manera, si bé li retreia haver fet un ús excessiu dels tòpics de pàtria, fe i amor —les tres cordes de l'arpa—, i d'haver marcat la pauta «de la producció poètica dels renaixentistes valencians» (Fuster, 1980, p. 35) —que qualificava com «la llarga *dominació* llorentina» (Fuster, 1980, p. 36)—, de seguida s'afanyava a subratllar que «la diferència entre ell i gran part dels seus seguidors és que Llorente posseïa una amable força poètica de què mancaven els altres». I que, malgrat exhibir un «fons plàcid i petitburgès» i una «dolça elegància provinciana» —que xocaven frontalment amb l'ideari fusterià—, les vegades que l'autor del *Llibret de versos* evità el convencionalisme floralesc «són, justament, les peces fonamentals de la seua obra», les «que poden exhibir-se entre les millors escrites en la nostra llengua durant el segle XIX» (Fuster, 1980, p. 35).

Així, es tractava d'«el Llorente que, deixant de banda l'artificiositat jocfloralesca, esdevinguda fórmula en ell mateix, busca el goig del paisatge, l'amor a la geografia blana de l'horta de València i a la gent que hi deixa la suor i les il·lusions», assegurava l'assagista (Fuster, 1980, p. 44-45). I que, d'acord amb el que escrigué en la «Nota provisional i improvisada» que encapçala el primer volum de l'obra completa d'Estellés, considerava que eren mitja dotzena de poemes «emotius i pacífics, d'anar per casa» (Fuster, 1972, p. 17). Unes composicions que, legítimament, podem identificar amb les cinc poesies llorentines que inclogué a l'antologia de *Selecta* —«La barraca», «Cançoneta amorosa», «Vora el barranc dels Algadins», «La cançó del teuladí» i «Cant darrer»—, més les titulades «Florenta sens nom», «Xic de barca» i/o «Mal ensomni», tal vegada.

Posteriorment, en juliol de 1961, el cinquantenari de la mort de Llorente brindà al de Sueca l'ocasió de denunciar l'«atonía “literària”» —«som quatre gats», afirmà— que es vivia aleshores al País Valencià. Llorente, assegurava, «és, per a la majoria dels valencians, un nom que no vol dir res o que no diu quasi res». A més, hi eixamplava la seua visió negativa respecte a l'actuació llorentina: «Llorente va “fallar” com a home de renaixença: va pesar més, en ell, l'element provincià, la falta de visió dels problemes i la decisió personal d'enfrontar-los». I atribuïa aquella falta no sols a «la seua estètica anacrònica», sinó també —i sobretot— a la seua opció política espanyolista: a «la seva mentalitat de diputat silvelista» (Fuster, 1961a).

Amb tot, tres mesos després, i en resposta a la rèplica que li dedicà Josep M. Bayarri, Fuster (1961b) publicà una «Defensa de Llorente» en què volgué deixar clar que, malgrat tot, l'autor del *Llibret de versos* li resultava digne d'admiració —ni que fora en part. D'aquesta manera, hi assegurava que, «pel que fa a Llorente poeta, ja he explicat més d'una vegada el concepte que em mereix, i que no és tan depriment com el senyor Bayarri vol fer creure als seus problemàtics clients»; i que, «en últim terme, estic segur de ser més “llorentinòfil” —en el bon sentit de la paraula— que no ell».¹

I és així que arribem al llibre d'història política i cultural més influent de tots els que escrigué Fuster —el que marcà un abans i un després en la concepció que els valencians tenien de la pròpia identitat—, en què les referències a Llorente i a la seua època esdevingueren cabdals. En conseqüència, una de les primeres coses que apuntà a *Nosaltres, els valencians* fou que:

La Renaixença —el moviment cultural autòcton del XIX— no va tenir al País Valencià massa força ni gran crèdit. Si la majoria dels «valencians» estaven culturalment castellanitzats, no semblava previsible que els trasplantats sentis-

1. Aquesta polèmica ha sigut estudiada per Àngel Cano (2019).

sin la menor inclinació per adherir-se a l'impuls renaixentista. [...] Podem conjecturar, doncs, que, amb una Renaixença més esponerosa —com la del Principat—, l'assimilació hauria estat integral. Amb tots els avantatges que això podia implicar: molts. (Fuster, 1964, p. 36)

D'on es deriva que la Renaixença pròpiament catalana havia sigut robusta, «esponerosa»; mentre que la valenciana no havia passat d'esquifida o neulida.²

En el fons, Fuster hi feia servir pràcticament els mateixos arguments que ja havia utilitzat uns anys abans en el segon volum de *La poesia catalana*. Però ara els ampliava i els dotava d'una nova força expressiva. Així, podem dir que a *Nosaltres, els valencians* aguditzà la visió crítica que ja li havia merescut la Renaixença valenciana, i per això la qualificà d'«arcaïtzant i conservadora, “regimental” en bona part», ja que «no arribava al “poble”, ni tan sols no obtenia audiència entre la burgesia de la capital» (Fuster, 1964, p. 147-148).

No tot era negatiu, però. De fet, també hi asseverava que, «amb tots els seus defectes, tanmateix, la Renaixença valenciana obtenia un triomf indiscutible: trencava el monolingüisme cultural del País Valencià, centrat en el castellà després del 1500». De manera que, «malgrat la seva tímidesa política, i malgrat la seva inèpcia per guanyar-se la societat, els poetes jocfloralistes del XIX reintroduïen el català en els migrats costums literaris dels valencians» (Fuster, 1964, p. 148). Tal com afirmà Pau Viciano (2012, p. 19), el de Sueca «no deixava de reconèixer el mèrit de Llorente en la introducció d'uns mínims “gèrmens de lucidesa” respecte a la dignificació de la llengua i els lligams amb Catalunya».

Les referències directes a qui Fuster albirava com el líder o cappare del moviment lingüístic i literari es farien més crues i incisives a la part final de *Nosaltres, els valencians*. Així, després de qualificar Llorente com a «*maître à penser* dels monàrquics no carlins», l'assenyalava com «el “conservador” més característic del país. Patriarca de la Renaixença catalana en terres valencianes, la seva submissió als partits de la Restauració fou nefasta per a la salut del moviment valencianista» (Fuster, 1964, p. 167). És a dir, atribuïa a la seua ideologia i subordinació polítiques el raquitisme i les penúries de la Renaixença valenciana.

En aquesta mateixa línia, l'acusava d'haver convertit la societat Lo Rat Penat en «un feu conservador»; i d'haver fet servir el seu «prestigi literari» com «una circumstància castradora per al moviment literari autòcton». Per a, finalment, concloure que «el conservadorisme de Llorente i els seus “felibres” fou funest. Els

2. És simptomàtic que tant Fuster com Pla, a l'hora de qualificar la branca valenciana de la Renaixença, utilitzen un mateix mot: el verb *neulir* i l'adjectiu que se'n deriva, *neulida*. «Es neulia la Renaixença, la Renaixença estricta, i no hi havia res en expectativa per a substituir-la» (Fuster, 1980, p. 36). «La Renaixença local, que es pot —em sembla— qualificar, sense ofendre ningú, de lleugerament neulida, no ha pogut condensar-se ni crear una tradició» (Pla, 2021, p. 82).

homes de la Renaixença, justament pel fet d'ésser escolans d'amén dels partits de la Restauració, havien de negar-se a donar una projecció civil al moviment renaixentista» (Fuster, 1964, p. 184). «Nefast», «castrador», «funest»... potser eren qualificatius excessivament negatius, tractant-se d'una època i d'un personatge —Lorente— que encara no havien rebut estudis en profunditat.³

El capítol final de *Nosaltres, els valencians*, titulat «Consideracions sobre la Renaixença» —que evidencia l'enorme importància que Fuster concedia al moviment cultural del segle XIX en la configuració de la identitat valenciana—, comença amb una afirmació ben contundent, gairebé lapidària: «La Renaixença valenciana fou, socialment, un fracàs» (Fuster, 1964, p. 221). El *crecendo* qualificatiu havia anat evolucionant fins a desembocar en el més fatídic dels substantius, el que segurament més temor inspira a polítics, artistes i intel·lectuals: el fracàs.

«He dit fracàs [escrivia en el paràgraf següent] i ho fou en un doble sentit. En primer lloc, perquè ni tan sols com a simple “fet literari” la Renaixença valenciana no aconseguí d'atreure's la societat» (Fuster, 1964, p. 222). I en segon lloc, perquè «allò que “poetitzaven” tampoc no arribava a seduir de veres la gent. O bé repetien incessantment els tòpics jocfloralescos —Pàtria, Fe i Amor— en termes d'una retòrica buida i absolutament prevista, o bé cultivaven una altra mena de tòpic, el rural, reduït a la visió “localista” característica del provincialisme de València. Llorente fou un virtuós de totes dues inanitats. Els altres es limitaven a imitar-lo». Així, i com havia escrit poques línies abans, lamentava que «cap poeta local no va tenir sobre el poble una suggestió tan difosa com la d'un Verdager o la d'un Guimerà» (Fuster, 1964, p. 223). Perquè, tal com estem veient, les comparacions entre les renaixences d'una i l'altra banda de la Sénia eren constants.

En aquesta mateixa línia, el discurs fusterià esdevenia cada vegada més dur i contundent. Apuntava, per exemple, que en les traduccions de Llorente «hi predomina l'estolidesa dels tòpics»; i també, que els poetes locals s'havien limitat a «reiterar bajanades d'una buidor inefable»: «Els renaixentistes valencians no fabricaven prosa catalana: llur poesia, per a acabar-ho d'espallar, era insípida i enutjosa, com una llarga tautologia» (Fuster, 1964, p. 223). Insistia en el fet que, «no arrelant en la seva societat, la Renaixença valenciana fracassava», sobretot perquè havia sigut una «obra de burgesos mediatitzats pel “sucursalisme”» polític (Fuster, 1964, p. 224). Una burgesia que acusava de «miop, sucursalista», de no estar «a l'altura de les circumstàncies» (Fuster, 1964, p. 229). I apuntava que «només un home, de tota la Renaixença valenciana, sembla tenir

3. En aquest sentit, Viciano (2012, p. 18) ha afirmat que «les aportacions valuoses que s'han fet des de la discrepància matisen, certament, algunes afirmacions massa contundents de l'assagista i, fins i tot, reclamen que es tornen a pensar algunes qüestions, ni que siga per copsar millor la postura de Fuster, que sovint era més complexa del que es desprèn del tòpic, profusterià o antifusterià».

una intuïció més fina dels problemes i de les solucions: Constantí Llombart» (Fuster, 1964, p. 224).

En darrer terme, Fuster arribava al moll de l'os de la situació, al que qualificava com «l'altre fracàs» —que, en el fons, era el principal: «l'abstencionisme polític» que, «en tant que “renaixentistes”», havien practicat els protagonistes del moviment: el famós apoliticisme de la Renaixença valenciana, que l'assagista qualificava de «suïcida» (Fuster, 1964, p. 226). Ben mirat, era el mateix argument, ampliat i millorat, que ja havia utilitzat en 1956, en afirmar que «Llorente, i al seu costat tots els renaixentistes valencians, vol limitar a la llengua l'ambició restauradora, i es nega a portar-la al camp polític. Per això la seua poesia patriòtica és literalment inoperant; per això la seua labor total estava abocada al fracàs —si més no, de moment» (Fuster, 1956, p. 95).

Simptomàticament, el breu apartat final amb què es cloïa *Nosaltres, els valencians* s'iniciava amb la mateixa afirmació, paraula per paraula, amb què havia obert el darrer capítol: «La Renaixença ha estat, socialment, un fracàs». Per a, ràpidament, anotar: «Ha estat, de tota manera, un èxit». Era així com palesava que, en la seua concepció, aquell moviment poregós, esquifit i neulit havia sigut un fiasco i un èxit a la vegada. «Si jo puc escriure avui aquest llibre, ¿no és perquè els poetes “de guant” i els “d'espardenya” van fer llur feina, més bé o més malament, però positiva?» (Fuster, 1964, p. 234). Amb això, Fuster evidenciava que les seues capacitats de diàleg i de matis eren molt superiors a les que, posteriorment, demostraren nombrosos fusterians.⁴ El que passa és que, si comparem l'ús que va fer dels termes *èxit* i *fracàs*, en referència a la Renaixença valenciana, veurem com la balança s'inclina de manera més que notòria cap a un dels costats.

DUES FIGURES EMBLEMÀTIQUES

Recentment, en un valuós estudi dedicat a analitzar quin era el concepte de nació que tenia Joan Fuster, Vicent Simbor (2022, p. 185) ha afirmat que, «encara hui en dia, com en el temps de Fuster i com en el temps de la Renaixença, la literatura continua essent la millor ambaixadora de la identitat nacional». Així és, i per això l'autor de *Nosaltres, els valencians* —que afirmava que «la nostra pàtria és la nostra llengua» (Simbor, 2022, p. 16, 101 i 149)— tingué clar des del principi que, malgrat les diferències estètiques i, sobretot, ideològiques que l'allunyaven de Jacint Verdaguer i Teodor Llorente, no podia prescindir de l'obra i el llegat de dos dels escriptors més prominents, més qualitius i influents, de la literatura catalana contemporània. I que, de fet, li calia reivindicar-los (en part, si més no).

4. «El judici de Fuster sobre la Renaixença i sobre Llorente és més matisat del que fan creure alguns crítics actuals del “fusterianisme”» (Viciano, 2012, p. 25).

Gràcies a això, i gràcies als estudis sobre l'època que Fuster va estimular, hui sabem, tal com també ha assenyalat Simbor (2022, p. 61), que la Renaixença «no era un moviment nacionalment homogeni, però el resultat en conjunt de l'esforç reivindicatiu de la llengua pròpia i d'una personalitat comunitària atestada per la història va ser extraordinari al capdavant»; que «no es tractava tant de cantar la independència com de reclamar una concepció plural d'Espanya identificada aleshores amb Castella»; i que «van ser ells, els escriptors, els qui van iniciar el procés reivindicatiu i només darrere d'ells van anar apareixent entitats i partits polítics nacionalistes».

Fuster ho sabia, tot això. Sabia que Verdaguer havia esdevingut una «figura emblemàtica», un «escriptor nacional capaç d'irradiar la seua obra literària en català a totes les classes socials, i a totes les faccions ideològiques» (Simbor, 2022, p. 62). De la mateixa manera que sabia que tots els valencianistes de principis del segle xx, tant els de la generació de 1909 com els de la de 1930, havien exalçat la labor de Llorente, l'havien reivindicat i homenatjat reiteradament. Com ara Carles Salvador, que en 1929 afirmà que «tots som fills de Llorente» (Roca, 2016, p. 119), i Miquel Duran de València, que en 1936 sentencià que «Teodor Llorente és, doncs, el Poeta i el Patriarca del País Valencià renaixent» (Roca, 2007, p. 9). I per això, i malgrat les múltiples diferències que el separaven d'ells, no els llança a les flames de l'infern, tal com varen fer altres estudiosos prou menys lúcids i perspicaços.

Perquè, al remat i tornant als seus aforismes —una de les grans joies literàries que ens va llegar—, Fuster també devia considerar que els dos principals responsables que en 1960 la literatura catalana estiguera en ple procés de creixement —malgrat que resultara «definitivament fada i, sobretot, reiterativa»— eren els autors de *Canigó* i «La barraca». Als quals, amb un mig somriure sagaç, devia identificar com els més insignes representants dels col·lectius de capellans poetes, en el cas de Verdaguer, i del de «marits satisfets, sedentaris i no enganyats», en el de Llorente.

BIBLIOGRAFIA

- CANO, Àngel (2019). «Teodor Llorente, cinquanta anys després: una polèmica entre Joan Fuster i Josep M. Bayarri». *Scripta: Revista Internacional de Literatura i Cultura Medieval i Moderna* [València], núm. 14, p. 131-144.
- FUSTER, Joan (1956). *La poesia catalana*. Vol. II. Palma: Moll.
- (1961a). «Llorente». *Jornada* [València] (6 juliol 1961).
- (1961b). «Defensa de Llorente». *Jornada* [València] (20 octubre 1961).
- (1964). *Nosaltres, els valencians*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62.
- (1972). «Nota —provisional i improvisada— sobre la poesia de Vicent Andrés Estellés». A: ANDRÉS ESTELLÉS, Vicent. *Obra completa*. Vol. 1: *Recomane tenebres*. València: Eliseu Climent, p. 17-36.

- FUSTER, Joan (1980). *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*. 2a ed. València: Eliseu Climent.
- (1988). *Literatura catalana contemporània*. 8a ed. Barcelona: Curial.
- (1992). *Consells, proverbis i insolències*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62.
- GREGORI, Carme (2011). *Anotacions al marge: Els aforismes de Joan Fuster*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal (2012). «La conferència “Llorente i els infants” de Carles Salvador (1948). Estudi i transcripció». A: ROCA, Rafael. *Teodor Llorente, cent anys després*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 153-207.
- PLA, Josep (2021). *Hem d'acostar-nos més a València*. València: Tres i Quatre.
- ROCA, Rafael (2007). *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- (2012). «La posteritat de Teodor Llorente». A: *Teodor Llorente, cent anys després*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 73-89.
- (2016). «Tots som fills de Llorente. El llorentinisme de Carles Salvador». A: CASANOVA, Emili; CLIMENT, Josep Daniel (ed.). *Carles Salvador (1893-1955): Escriptor, gramàtic, mestre*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua, p. 113-153.
- SIMBOR, Vicent (2012). «“La barraca” llorentina: la creació d'un tòpic literari contemporani». A: ROCA, Rafael. *Teodor Llorente, cent anys després*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 91-121.
- (2022). *La nació literària de Joan Fuster*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- VICIANO, Pau (2012). *De Llorente a Marx: Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster*. València: Publicacions de la Universitat de València.